

O restitucích kulturních statků obětí holokaustu

Mečislav Borák

Soudobé dějiny, XI, 2004, č. 1-2, s. 282-299. ISSN 1210-7050.

„Dokumentace, identifikace, restituce a repatriace kulturních statků obětí II. světové války“ – Tento obsáhlý název nesla mezinárodní vědecká konference „**Zmizelé dědictví kulturních statků**“, kterou v prostorách Uměleckoprůmyslového muzea Moravské galerie v Brně ve dnech 20.-21. listopadu 2003 uspořádalo pražské *Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války*. Mezi více než osmdesáti účastníky konference převažovali pracovníci institucí, organizací a sdružení zabývajících se problematikou restitucí kulturních statků, zvláště pracovníci muzeí a galerií, archiváři, historici, právníci, státní úředníci, zástupci židovských obcí i aukčních síní, ale nechyběli ani politici, diplomaté a novináři. Sjeli se sem nejen z pražských výzkumných a správních středisek, ale i z mnoha regionů České republiky a také z Polska, Maďarska, Ruska, Lotyšska, Německa, Rakouska, Finska, Spojeného království a USA. Než si však blíže všimneme jednání konference, měli bychom se aspoň stručně zmínit o příčinách vzniku, obsahové koncepci, výzkumném programu a prvních výsledcích činnosti specifického výzkumného pracoviště, které tuto konferenci uspořádalo.

Teprve se značným časovým odstupem od událostí druhé světové války se začalo hovořit o nápravě křivd způsobených obětím holocaustu. Rozsah těchto křivd byl tak mimořádný, že jakékoliv odškodnění obětí či jejich potomků mohlo být jen částečné a do značné míry spíše symbolické. To se týká rovněž osudu uměleckých děl, zkonfiskovaných či jinak ukradených obětím holocaustu. Otázka navrácení těchto děl jejich původním vlastníkům přišla na řadu bohužel až více než půl století po válce, kdy už je velmi obtížné ukradený majetek vůbec najít či vypátrat jeho poválečný pohyb, stejně jako přesvědčit nové vlastníky, aby majetek vrátili. Těmto problémům byla věnována tzv. Washingtonská konference v prosinci 1998, na níž se zúčastněné země dohodly o společném přístupu k navrácení uměleckých děl zkonfiskovaných nacisty.

Navržené zásady postupu ve vztahu k těmto dílům kladly důraz především na jejich vyhledání a identifikaci, na širokou popularizaci tohoto úsilí a na další opatření, jež musí restituci nalezených děl nezbytně předcházet. V lednu 1999 tyto zásady konkretizovala Mezinárodní rada muzeí (ICOM) ve svém doporučení o navrácení uměleckých děl zkonfiskovaných vlastníkům židovské národnosti a nacházejících se v muzejních či veřejných sbírkách, v listopadu 1999 k tomuto kroku důrazně vyzvalo Parlamentní shromáždění Rady Evropy (rezoluce č. 1205 o uloupených židovských statcích). Státní instituce měly zkontrolovat, zda se v jejich majetku nacházejí uloupená umělecká díla, a zajistit jejich vrácení původním vlastníkům či dědicům nebo vyplacení patřičné kompenzace.

Ke všem těmto dokumentům se přihlásila i Česká republika. Už v listopadu 1998 vláda vytvořila Smíšenou pracovní komisi,¹ jejíž expertní tým začal pracovat na objasnění historických a hospodářských otázek arizace židovského majetku v českých zemích. Ukázalo se, že rekonstrukce osudů konfiskovaného movitého majetku, zejména uměleckých děl a sbírek, je mimořádně obtížná. Proto vznikla potřeba vybudovat specializované výzkumné a dokumentační pracoviště, jež by domácí výzkum pohybu konfiskovaných majetků koordinovalo s obdobně zaměřenými výzkumy institucí v zahraničí a stalo se součástí mezinárodních badatelských sítí. Vládní Smíšená pracovní komise v květnu 2002 ukončila svou činnost, ale již v listopadu 2001 bylo na základě jejího rozhodnutí ustaveno *Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války* (dále též Centrum). Stalo se součástí vědecké základny Akademie věd České republiky a působí při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze.²

Základním východiskem činnosti Centra je výzkum a rešerše archivních pramenů z různých fondů domácích i zahraničních archivů a muzejních institucí o konfiskovaném majetku z let 1939 - 1945 a o jeho pohybu v letech válečných i poválečných. Nejedná se jen o majetek židovských vlastníků, i když ten vzhledem k rozsahu holocaustu pochopitelně převažuje. Od počátku se aktivity Centra prvořadě zaměřují na shromažďování, analýzu a funkční syntézu informací pro vládní a kulturní instituce a také na úsilí dohledávat jednotlivé dosud nenalezené konfiskované kulturní a umělecké

¹ Usnesení vlády ČR č. 773 ze 25. 11. 1998.

² Náplň práce a činnost Centra byla schválena usnesením vlády České republiky ze dne 22. 1. 2003 č. 87 o "Konceptu účinnější péče o movité kulturní dědictví v České republice na léta 2003-2008 (koncepte rozvoje muzejnictví)" pod bodem II.3.5.

předměty. Hlavní výstup projektu by měla představovat co nejkompletnější databáze znovuobjevených a identifikovatelných uměleckých děl, zpřístupněná odborníkům i širší veřejnosti v interaktivní podobě (CD - ROM, Internet). K výsledkům činnosti Centra bude patřit i vydání katalogu nejzajímavějších artefaktů, ať již nalezených či těch, o kterých je z pramenů známo, že byly během nacistické okupace zkonfiskovány a dosud se hledají. Jiným výstupem by se měla stát výstava znovuobjevených výtvarných děl. Centrum bude rovněž přispívat k novému poznání a hlubší reflexi osudů české společnosti a zejména židovského obyvatelstva v období druhé světové války i při poválečné nápravě jejich následků.

Hlavní osu práce Centra tvoří interdisciplinární přístup, který umožňuje odkrývat a rekonstruovat konfiskační mechanismy nacistické administrativy. Pozornost výzkumu se soustřeďuje především na témata, jež byla v minulosti dlouhodobě z nejrůznějších politických důvodů tabuizována a povětšinou zůstávala až donedávna stranou odborného zájmu. Probíhá bádání v centrálních i regionálních archivech, muzeích a galeriích v České republice i v archivních institucích v zahraničí (dosud na Slovensku, v Polsku, Německu, Rakousku, Rusku, Izraeli a Spojeném království). V rámci Centra bylo vytvořeno dokumentační středisko, které zpřístupní shromážděné kopie archivních materiálů české i zahraniční vědecké veřejnosti pro potřeby dalšího výzkumu, např. otázek konfiskace a především arizace kulturních předmětů a majetků na území Protektorátu Čechy a Morava i problematiky jejich poválečných restitucí. V současné době je zde uloženo již přes sto archivních kartonů s dokumenty. Ke zpracování archivních materiálů slouží dva počítačové programy. První umožňuje vytvářet soupisy archiválií a zahrnuje prozatím přes 600 anotací. Druhý zpracovává zjištěné informace o konkrétních uměleckých předmětech a má již v evidenci přes 12 tisíc položek. Další informace o záměrech i výsledcích činnosti Centra lze nalézt na jeho webových stránkách, nedávno zpřístupněných i v anglické verzi, doplněných o překlady textů všech zásadních mezinárodních úmluv a rezolucí i o domácí zákony vztahující se k problematice restitucí uměleckých děl, o odkazy na partnerské organizace (včetně odkazu na přehled dosud nalezených uměleckých děl z webových stránek Ministerstva kultury ČR) aj.³

³ <http://www.centrum.usd.cas>

Realizace projektu umožnila navázat partnerské vztahy a spolupráci se zahraničními institucemi s obdobným vědecko-výzkumným zaměřením, s jejichž pomocí se uskutečnila i konference v Brně, tematicky navazující na konferenci pořádanou v květnu 2003 ve Varšavě.⁴ Následující stručná charakteristika příspěvků přednesených na brněnské konferenci umožní i méně zasvěceným zájemcům o problematiku restitucí uměleckých děl zcizených jejich původním vlastníků za druhé světové války, aby si učinili představu o současném stavu řešení této problematiky.

Zmizelé dědictví kulturních statků

Konferenci jménem pořadatelů zahájila *Helena Krejčová*, která přivítala účastníky a otevřela úvodní blok referátů. Vystoupili v něm především zástupci institucí a organizací, jež převzaly záštitu nad pořádáním konference. Předseda Ústavního soudu České republiky a bývalý místopředseda vlády *Pavel Rychetský* připomněl, že už v červenci 1998, tedy pět měsíců před jednáním Washingtonské konference o identifikaci a restituci majetku obětí holocaustu, vydala česká vláda podobné prohlášení a posléze ustavila smíšenou komisi, která do roku 2000 připravila zákon o navrácení majetku obětem holocaustu a pomoci při jeho vyhledání. Zákon se týkal především navrácení uměleckých děl z majetku státních institucí a jeho naplnění naráželo na řadu komplikací, způsobených již proběhlou privatizací po roce 1990 a dalšími restitučními problémy; např. princip občanství ČSR zavedený Federálním shromážděním eliminoval nároky části oprávněných osob. Na návrh komise byl založen nadační fond s vkladem 300 milionů korun ze státních prostředků, určený ke kompenzaci nároků židovských obcí, jimž nebylo možno vrátit majetek, a zčásti též ke zmírnění křivd způsobených fyzickým osobám předpisy o občanství. K výsledkům práce smíšené komise patřila též např. publikace identifikující osudy židovského zlata v českých zemích a zřízení specializovaného vědeckého pracoviště k výzkumu problematiky restitucí.

Za ministerstvo kultury ČR vystoupil ředitel odboru ochrany movitého kulturního dědictví muzeí a galerií *Pavel Jirásek*. Zdůraznil podíl ministerstva kultury na práci smíšené komise, především od roku 1999 prováděné rešerše veřejných sbírek, v nichž

⁴ Zpráva z konference viz Mečislav Borák, *Kulturní statky a problémy vlastnictví. Zkušenosti střední Evropy po roce 1989*. Tereziánské listy, 2004, č. 32 (v tisku).

se mohly nacházet předměty z majetku obětí holocaustu. Postupně bylo prověřeno asi 400 institucí a asi 7 tisíc takto nalezených předmětů bylo zveřejněno na internetové stránce ministerstva. Seznam předmětů není dosud úplný, neboť mnohem více hledaného majetku se nachází v soukromém držení. Dosud bylo vráceno asi 800 předmětů, o navrácení dalších se jedná. Vytvořená databáze je jen prvním krokem. Činnost výzkumného centra bude pokračovat i po ukončení lhůt stanovených zmíněným zákonem, neboť výzkum se netýká jen předmětů, ale především pohnutých osudů lidí, kteří v době holocaustu trpěli. Je též projevem úcty k jejich utrpení, a proto by neměl být časově ohraničen. Jako symbolické označil i místo konání konference v Moravské galerii v Brně, která v souladu se zákonem 212/2000 Sb. dobrovolně vydala konvolut kreseb, pocházejících z Feldmannovy sbírky jeho potomků.

Tajemník Federace židovských obcí České republiky *Tomáš Kraus* (v zastoupení předsedy Jana Munka) ocenil čtyři roky práce smíšené komise při nápravě křivd obětí holocaustu, jež nebyly v minulosti odškodněny jen proto, že žily za "železnou oponou". Posteskl si však, že po ukončení působnosti komise v květnu 2002 nemá už Federace židovských obcí náležitého partnera, s nímž by mohla jednat o nedořešených případech restituce majetku podle zákona č. 212/2000 Sb. (např. jen v Brně jsou v současné době dva takové případy). I když česká internetová databáze nalezených uměleckých předmětů asi nemá svým rozsahem ve světě obdobu a může být pro ostatní země příkladem, proces navracení nalezených předmětů není u nás dotažen do konce, výstupy výzkumu nejsou realizovány. Bylo by vhodné využít času před naším vstupem do Evropské unie k dokončení restitucí, což se týká např. i nedořešených případů vracení půdy, jež se dostávají až před soud ve Štrasburku.

V zastoupení předsedkyně Akademie věd České republiky *Heleny Illnerové* vystoupil člen Akademické rady a předseda právní komise *Petr Nejedlý*, který se jako lingvista zamyslel nad původem a významem slova "obět", jež kdysi nemělo tak tragickou příchuť jako dnes, po zkušenosti holocaustu. Ředitel Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky *Oldřich Tůma* se stručně zmínil o historii Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, které s podporou vlády, Ministerstva kultury a vedení Akademie věd vzniklo v roce 2001 a bylo zařazeno do struktury ústavu, v němž je jeho činnost účelně propojena s činností již

existujícího oddělení židovských studií. S Centrem dnes již spolupracují při náročné dokumentační práci dvě desítky badatelů.

Ředitelka Moravské galerie v Brně *Kateřina Tlachová* jménem hostitelů přivítala účastníky konference v novorenesanční budově Uměleckoprůmyslového muzea, založeného již v roce 1873, a popřála jim hodně trpělivosti a citlivého přístupu v jednání o složité problematice restitucí. Tím byl zakončen úvodní blok referátů a další jednání konference probíhalo ve čtyřech tematických panelech.

1. Metodika výzkumu a postupu prací. Srovnání výzkumu v jednotlivých zemích.

Panelu předsedal *Oldřich Tůma*, ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Metodiku výzkumu v České republice představil referát *Heleny Krejčové*, (spolupráce *Václav Erben* a *Andreas Dumalas*) z Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, které díky velkorysému přístupu státních orgánů a pomoci Akademie věd zahájilo činnost v listopadu 2001. Centrum je nezávislým výzkumným střediskem, do jeho práce nezasahuje ani zřizovatel, ani Akademie věd. V současné době shromažďuje archivní materiály týkající se reparací a restitucí kulturních statků, především v ústředních archivech v Praze (zvláště Státní ústřední archiv a archivy Ministerstva vnitra a Ministerstva zahraničních věcí) i v některých archivech regionálních (Opava, Brno) a zahraničních (Slovenská republika, Izrael, Ruská federace, Polsko, Spolková republika Německo). Dosavadní dobrou spoluprací se stěžejním zdrojem informací - Státním ústředním archivem v Praze, která probíhá za nadstandardních podmínek, poněkud ztěžují problémy se zpřístupňováním dosud nezpracovaných fondů, zvláště válečných, stejně jako uplatňování podmínek zákona na ochranu osobních dat při zpřístupňování některých dokumentů, což by mohlo ohrozit získání informací pro činnost Centra naprosto zásadních. Mělo by se vycházet z příkladu Rakouska, kde byly z působnosti zákona o ochraně osobních dat restituice vyňaty. Dobře se rozvíjí spolupráce Centra s Židovským muzeem v Praze a s Památkovým úřadem Terežín, Institut Terežínské iniciativy však odmítá Centru poskytnout k použití svou databázi transportů s odůvodněním, že vznikla za prostředky získané z Německa a tudíž s ní nelze volně disponovat. Je však zřejmé, že na zabaveném majetku

se obvykle uváděla transportní čísla, podle nichž by šlo majetek identifikovat, takže využití údajů z databáze by pátrání Centra pomohlo. I když jsou prostředky na činnost Centra prozatím plánovány jen do roku 2006, usnesení vlády ČR z ledna 2003 potvrdilo jeho činnost do roku 2008 a výhledové plány Akademie věd až do roku 2010. Mohlo by se zvážit, zda Centrum zachovat jako stálou instituci podle příkladu českého Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Na závěr příspěvku byly předvedeny ukázky v Centru užívaných počítačových programů, týkajících se evidence a dokumentace uměleckých předmětů a jejich pohybu.

Metodiku výzkumu v Německu zhodnotil *Michael Franz* z Koordinačního střediska pro ztracené kulturní statky v Magdeburku. Koordinační středisko působí od roku 2001 a je financováno vládou, aby dokumentovalo kulturní statky a zjišťovalo jejich relokaci. V současné době je agenturou a jakýmsi zprostředkovatelem poradenské komise, jež byla ustavena v roce 2003 jako orgán zajišťující navrácení restituovaných předmětů. V komisi zasedají význační němečtí vědci a politici. K činnosti střediska patří též dokumentace, vytvořená internetová databáze již soustředila na 50 tisíc podrobných informací o ztracených uměleckých dílech z Německa, Rakouska, Finska, USA, Izraele a dalších zemí. Pomocí webové stránky⁵ byly již zjištěny četné obrazy a sochy, jež byly navráceny majitelům. Evidují se nejen ztracená díla, ale též díla nakoupená "v dobré víře" na aukcích apod. Nalézt všechna díla není možné, neboť mnohé předměty byly zničeny nebo ukradeny a stěhují se po světě s novými majiteli. Proto je důležité rozšířit pátrání na celý svět a zveřejňovat údaje nejen o hledaných dílech, ale o všech kulturních statcích nejasné provenience. Německé středisko vydalo již několik svazků publikací (jejich ukázky byly vystaveny v předsálí konference), v nichž jsou shrnuty zkušenosti asi 20 německých muzeí s prováděním restitucí, příspěvky z dosavadních konferencí zabývajících se hledáním ztracených uměleckých děl a mapujících obrovský rozsah válečných ztrát kulturních statků.

Metodikou výzkumu ve Finsku se zabývaly *Maarit Hakkarainen* a *Tiina Koivulahti* z Ústavu umění a kulturních studií Univerzity Jyväskylä. Nejprve charakterizovaly specifika tří válek, jež Finsko v letech 1939-1945 vedlo. Tzv. zimní válka následovala po útoku SSSR, když pakt Ribbentrop-Molotov v roce 1939 zpečetil osud země; podpis mírové smlouvy v březnu 1940 znamenal ztrátu 10 % území ve prospěch SSSR. Cílem

⁵ <http://www.lostart.de/>

tzv. pokračovací války od června 1941 do září 1944 po boku Německa bylo získat zpět ztracená území; ani Spojenci pak nemohli Finsku pomoci a příměří nakonec znamenalo postoupit SSSR 12 % území a zaplatit odškodné. Poté následovala tzv. laponská válka, během níž byli ze země vyhnáni Němci. Ve Finsku byla za války specifická situace, nacisté nezabavovali Židy majetku, takže lze mluvit o ztraceném finském dědictví. Ve Finsku naopak skončila část židovských sbírek získaných rozprodejem od sběratelů z Německa; není však jisté, zda finští kupci znali původ těchto děl. Tak se např. ve sbírce finského diplomata Toivoly objevily obrazy s voskovou pečetí rakousko-českého rodu Colloredo-Mannsfeldů z Opočna, jimž je nacisté zkonfiskovali v odvetu za účast na prohlášení české šlechty proti anexi Sudet. Až donedávna převládal ve finské veřejnosti názor, že Finska se hledání ztracených kulturních statků nijak netýká a že výzkum v tomto směru není hoden zájmu. Přesto se nakonec podařilo získat finanční prostředky, především sponzorské, a podporu asociace muzeí a galerií, jež dala k výzkumu souhlas. V roce 2002 obdrželo vzniklé středisko od soukromé nadace tříletý výzkumný grant. Započalo pátrání ve fondech 60 finských muzeí, přičemž předmětem zájmu byly sbírky z let 1932-1946. Dosud byla prozkoumána asi polovina muzeí, v nichž bylo nalezeno 700 děl vedených jako dary od soukromých sběratelů bez uvedení původu. Byl zpracován jejich inventář a stanoven plán jejich identifikace. V závěru příspěvku byla představena některá z těchto nalezených děl včetně způsobu jejich evidence, šlo např. o portrét od Tiziana získaný na aukci židovského majetku pořádané nacisty. Hledání v archivech ve Finsku i v zahraničí pokračuje. Komplikuje ho skutečnost, že mnohá umělecká díla se do Finska dostala nelegální cestou, např. zneužitím diplomatických cest, v rámci výměnné akce "Potraviny za umění" nebo prostřednictvím finských námořníků, kteří obešli celní úřady.

Metodiku výzkumu v Lotyšsku naznačil *Ruvín Ferber* z Centra židovských studií Lotyšské univerzity v Rize. Výzkumné záměry Centra, umožněné podporou několika grantových projektů, usilují o vytvoření soupisu obětí holocaustu v Lotyšsku. I zde byla specifická historická situace, po okupaci země Sovětským svazem tu od června 1940 probíhaly deportace obyvatel na Sibiř (odhaduje se, že mezi 20 tisíci deportovaných bylo asi 7 tisíc židů). Přesně o rok později po německé okupaci začaly hromadné masakry židů, přes 70 tisíc jich zmizelo v holocaustu. Výzkum se snaží sestavit jmenný seznam všech lotyšských židů z doby před začátkem války a z něj pak specifikovat soupis obětí.

Vychází z průzkumu domácích i zahraničních archivů, např. z dochovaných formulářů censu z roku 1935, jež ale židovskou národnost neuvádějí. Židovský původ je tedy určován podle podoby příjmení dotyčné osoby a podle údajů z jiných dokumentů, např. z cestovního pasu, z matrik narození a sňatků, z evidence synagog, jež se v archivech dochovala, ze seznamů osob deportovaných do SSSR, z materiálů z poválečných procesů s nacistickými zločinci, ze vzpomínek přeživších. Zohledňují se tři odlišné židovské kultury v Lotyšsku, dané blízkostí Polska, Ruska a Německa (zgermanizované Kurlandsko). Lotyšsko bylo před válkou vůči židům velmi vstřícné, např. v Rize židé vlastnili 46 % všech domů, až do sovětské okupace měli své zastoupení i ve vládě. Řešitelé projektu očekávají, že výsledky výzkumu pomohou i při identifikaci majitelů ztracených kulturních statků.

Metodiku výzkumu v Polsku charakterizovala *Monika Kühnke* z Ministerstva zahraničních věcí Polské republiky. Už od roku 1991 zde existuje snaha státu uskutečnit restituce kulturních statků. Situaci komplikují obtíže s identifikací původních majitelů děl, zákony chránící majetek sběratelů a jejich dědiců, chybějící dokumentace kulturních statků (jen asi 10 % starých předmětů je doloženo fotodokumentací) atd. Badatelé musejí vycházet z výstavních katalogů, z nalezené dokumentace nacistických úřadů a dalších archivních zdrojů. Přesto se podařilo úspěšně dohledat řadu objektů ztracených z Polska či naopak do Polska prodaných. V referátu byly představeny ukázky dokumentace nalezených obrazů s doklady o jejich pohybu. Šlo především o obrazy před válkou patřící Polsku, např. o perský gobelín z muzea v Krakově nalezený v soukromé sbírce v USA, nebo o obrazy vrácené nedávno z Ruska. Naopak přímo ve Varšavě byl nalezen soubor židovských předmětů, vrácený židovské obci.

Následovala živá diskuse, v níž vystoupilo více než deset účastníků konference. Např. *Tomáš Kraus* (Federace židovských obcí ČR) zdůraznil, že legislativní a administrativní přetvoření výzkumného "Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války" ve stálou instituci s výraznější pravomocí by židovská obec uvítala, neboť po zániku vládní smíšené komise zde podobný partner pro jednání o restitucích chybí. Restituenti obvykle nechtějí jít rovnou k soudu, proto by vytvoření podobné instituce mohlo zmíněnou mezeru překlenout. *Helena Krejčová* odpověděla, že Centrum již nyní bezplatně pomůže a poradí každému restituentovi, který se naň se svou žádostí obrátí. *Monika Sedláková* (Státní ústřední archiv Praha)

zdůraznila zájem archivu na dobré spolupráci s badateli, kteří však ne vždy účelně využívají nabízených služeb. *Petr Weber* (Židovské muzeum) se pozastavil nad kritikou postoje Institutu Tereziánské iniciativy a přislíbil pomoc při zprostředkování přístupu k databázi transportů. *Ivana Koutská* (spolupracovnice pražského Centra) upřesnila okolnosti pomnichovského prohlášení české šlechty a zmínila se o nesnázích se zpřístupněním spisů o rodu Colloredo-Mannsfeldů. *Jiří Kuděla* (Ministerstvo zahraničních věcí ČR) ocenil dosavadní úsilí českých institucí o dořešení restitučních nároků a přislíbil pomoc ministerstva při zpřístupnění materiálů z jeho archivu. Zmínil se též o osudu československých židů, kteří odešli do Lotyšska, a vznesl dotaz na poválečné restituce v Lotyšsku. *Ruvín Ferber* odpověděl, že lotyšští židé si po válce o navrácení svého majetku ani nedovolili žádat, neboť soukromé vlastnictví bylo režimem takřka zrušeno. Podobně na jeden z dotazů *Nawojky Cieslińskiej-Lobkowitz* (Poradní fórum pro rozptýlená umělecká díla, Varšava), který se týkal určování národnosti lotyšských židů, *R. Ferber* odpověděl, že se jim podle jmen daří určit národnost až 94 % zkoumaných osob.

2. Restituční procedury v jednotlivých zemích.

Panelu předsedal *Charles A. Goldstein*, právní poradce Ronalda S. Laudra a Komise pro navrácení uměleckých děl (Commission for Art Recovery), přidružené ke Světovému židovskému kongresu (World Jewish Congress) a Světové židovské restituční organizaci (World Jewish Restitution Organization). Jako světově uznávaný odborník v oblasti restitucí kulturních statků obětí holocaustu nejprve stručně nastínil situaci v USA, kde tuto problematiku řeší především právníci. Existují zde přesné a jednoduché předpisy, takže jen zřídka dochází k soudním sporům. Asociace amerických muzeí zkoumá původ uměleckých děl v muzejních sbírkách, je zde povinnost vydat k posouzení příslušnou evidenci a dokumentaci děl, ani se zpřístupněním dokumentů uložených v archivech nejsou problémy. Předpisy přesně stanoví, jak restituci realizovat, jsou stanoveny i lhůty pro vyřízení nepřesahující 90 dnů.

Kamil Zeidler z Fakulty práva a administrace Gdaňské univerzity rámoval svůj výklad restitučního procesu v Polsku jeho třemi hlavními aspekty - restitucemi majetku šlechty, katolické církve a židovského majetku. Zmínil se o proměnách pojmu restituce

po zkušenostech s holocaustem a komunistickým režimem, i o mezinárodních restitucích následujících po ukončení válečných konfliktů. Uvedl, že jen malé procento židovského majetku bylo v Polsku dosud vráceno jeho původním vlastníkům, což vyvolává nespokojenost žadatelů. Souvisí to s ekonomickou situací země, stát nemá dostatek finančních prostředků. Po vstupu do Evropské unie však budou platit závazné předpisy, takže se je musí naučit používat i Polsko. Hodně uměleckých děl bylo z Polska vyvezeno Němci či Rusy, jindy se jednalo o zcela legální nákupy. Nelze najít jednotné nejlepší řešení či recept na provádění restitucí, ale je třeba rozvíjet mezinárodní spolupráci, jež by přispěla k vrácení co největšího množství majetku zmizelého v dobách, kdy právo neexistovalo.

Aleš Pejchal, český praktický právník a advokát (AK Pejchal a spol., Praha), úvodem svého příspěvku konstatoval, že dosud neexistuje žádný srovnávací materiál o vývoji poválečných restitucí v Československu či České republice. Restituční pokusy spadají do prvních let před nástupem komunistického režimu (1945-1948), do období uvolnění za tzv. Pražského jara (1968-1969) a do let po pádu komunistického režimu v roce 1989. Dekrety prezidenta Beneše vycházely z právní kontinuity předválečné ČSR a některé z nich se týkaly i majetkových restitucí. Po uchopení moci v zemi komunisty však soukromé vlastnictví mizí a nový režim neprojevil ani náznak vůle cokoliv restituovat, naopak dochází k dalším konfiskacím a zestátňování majetků. Až nesmělý pokus o soudní rehabilitaci osob nespravedlivě postižených režimem, navržený zákonem č. 82/1968 Sb., umožňoval zrušit obžalobu a vrátit zabavený majetek ve značně omezených podmínkách restituce. Naplnění zákona však bylo takřka nulové, neboť hned po nástupu normalizace byl roku 1970 novelizován v hybrid, jenž neměl s rehabilitací postižených již téměř nic společného. Teprve po roce 1989 se otevřel prostor pro soudní i mimosoudní restituce fyzických i právnických osob, pro soudní spory a správní řízení. Vytváření restitučního zákonodárství bylo však provázeno politickými vlivy a vznikalo bez řádné koncepce, i když se snahou o alespoň částečnou nápravu křivd, o aplikaci mezinárodních dokumentů týkajících se lidských práv a svobod a o rychlou přeměnu společenského vlastnictví v soukromé. Prvními restituenty byly dvě ucelené skupiny postižených, jež získaly nejsnáze podporu politiků - obec sokolská a římsko-katolická církev, teprve pak přišli na řadu političtí vězni či oběti holocaustu. Těch se týkal až zákon č. 212/2000 Sb. o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem, v

jehož příloze byl i výčet uměleckých děl, převedených z majetku státu do vlastnictví Židovského muzea v Praze. Některé restituční problémy však dosud zůstaly nedořešeny, např. otázka dalšího majetku římsko-katolické církve. Sporné případy postupně řeší Evropský soud ve Štrasburku.

Příspěvek *Anne Webber*, zakladatelky a místopředsedkyně Komise pro umělecká díla uloupená v Evropě (Commission for Looted Art in Europe - ECLA), sídlící v Londýně, uvedl předsedající Ch. Goldstein sdělením, že 17. listopadu 2003 přijala Komise pro právní záležitosti a vnitřní trh při Evropském parlamentu prohlášení s výzvou, aby v Evropské unii byly zavedeny jednotné předpisy pro identifikaci a navrácení ztracených či uloupených kulturních statků. Společná kritéria budou zárukou jasného, etického a na evropské úrovni koordinovaného přístupu k restitucím, takže Evropský parlament tuto rezoluci nepochybně přijme.

A. Webber úvodem sdělila, že komise ECLA vznikla v roce 1999 a již stačila zařídit vrácení více než 400 uměleckých děl z muzeí a galerií oprávněným vlastníkům, pravidelně jedná o restitučních otázkách s vládami některých zemí a spolupracovala i při organizaci Vilniuského fóra v roce 2000. V záznamech Ústředního registru informací o kulturním majetku uloupeném v letech 1933-1945 (Central Registry of Information on Looted Cultural Property 1933-1945), který A. Webber řídí, je na základě informací a výzkumů ze 45 států publikována databáze () zahrnující přes 20 tisíc uloupených či ztracených předmětů z více než 12 zemí.⁶ Cílem jejího příspěvku je poukázat na některé nesprávné postoje ve věci restitucí, zaměřit pohled do budoucna a představit problematiku restitucí v celoevropské perspektivě. Ve východoevropských zemích byly po 40 let základní principy restitucí zanedbávány. Přestože Washingtonská konference z roku 1998 stanovila zásady pro zveřejnění ztracených či uloupených děl a záznamů o nich, dosud jen málo zemí přijalo legislativu umožňující navrácení takových děl. V České republice sice od června roku 2000 takový zákon existuje, ale dosud zde došlo jen ke třem případům úspěšných restitucí. Šlo především o Feldmannovu sbírku v Brně (750 kreseb zkonfiskovaných nacisty v březnu 1939), ze které bylo 135 v roce 1942 zakoupeno Obrazárnou Moravského zemského muzea a jejichž navrácení požadoval syn původního majitele. Případu se osobně ujala A. Webber a zprostředkovala vydání kreseb žadateli. V České republice musí žadatel prokazovat svůj nárok na vydání díla, jinde je

⁶<http://www.lootedart.com/>

však uplatnění nároků mnohem snazší. Např. v Rakousku stačí verifikace žádosti výzkumem, není třeba se obracet na soud. Z přibližně tisíce evidovaných případů zde bylo již ve prospěch žadatelů vyřízeno 50 případů, někdy ve spolupráci s komisí. V ČR nebylo právo restituce začleněno do zákona, žadatel musí svou žádost uplatňovat u soudu, stát nemá povinnost sám vyhledat dědice a o žádostech zde rozhoduje muzeum či galerie, jež umělecké dílo vlastní. V Německu stát požádal všechna muzea a galerie, aby vyhledaly vlastníky neprávem držených děl, a vláda k urychlení tohoto postupu nedávno ustavila zvláštní komisi. Ve Spojeném království charakterizuje restituce nestrannost a transparentnost postupu, o nárocích žadatele rozhoduje panelová diskuse odborníků a v konečné instanci vláda, tedy nikoliv samo muzeum či galerie. Právě se tam řeší vrácení kreseb starých mistrů z Britského muzea. Do Holandska se sice uloupená díla po válce vrátila, ale k restitucím nedošlo, takže náprava přichází až nyní. Komise zveřejnila restituční případy a s její pomocí již došlo k navrácení asi 200 předmětů rodinám původních vlastníků. Postupně se mění morální klima i na trhu s uměleckými předměty, i když aukční domy nejsou povinny sdělovat původ získaného majetku, zvláště pokud byl nakoupen "bona fide". Přesto se komisi podařilo dojednat vrácení některých obrazů, které již byly zařazeny do aukcí. Asi 170 případů restitucí se ocitlo před soudy po celé Evropě. I když od přijetí zásad Washingtonské konference uplynulo již pět let, není situace v restitucích uspokojivá, stále závisí vše až příliš na tom, ve které zemi se neprávem zadržovaný majetek nachází. A to přes to, že už Norimberský proces označil krádež uměleckého díla za zločin, že existuje rezoluce Rady Evropy č. 1205 či Deklarace Vilniuského fóra z roku 2000, k nimž se evropské země přihlásily. Panem Goldsteinem zmíněná deklarace komise Evropského parlamentu ze 17. listopadu 2003 jistě přispěje k harmonizaci práv a praktik ohledně restitucí v zemích Evropské unie a zajistí tak vysoký standard spravedlnosti.

Nawojka Cieślińska-Lobkowicz se zabývá dějinami umění a uměleckou kritikou, je zakladatelkou a tajemnicí Poradního fóra pro rozptýlená umělecká díla ve Varšavě a členkou mnoha evropských kulturních organizací. Její příspěvek vhodně doplnil vystoupení obou předchozích polských řečníků, neboť na rozdíl od nich je na státu nezávislou poradkyní neziskové expertní organizace. Uvedla, že i když Polsko podepsalo Washingtonskou deklaraci, zůstaly bohužel její zásady většině polských muzeí a galerií zcela neznámé. Proto fórum, které vede, organizuje od roku 2002 pro pracovníky muzeí

a galerií pravidelné semináře. V zemi je stále málo pochopení pro oběti, poukazuje se na to, že některé nevrácené věci jsou též v majetku židovských sběratelů. Existují legislativní překážky. Reprivatizační zákon z roku 1999 byl odložen, poválečné znárodnění stále platí. Zákony zakazují, aby území Polska opustil majetek, pokud tam byl už před válkou. Chybí otevřený přístup k informacím. Národní muzeum ve Varšavě zaznamenalo jen asi 60 případů vydání věci původním majitelům. Situaci komplikuje skutečnost, že v Polsku neexistovala povinnost evidovat v muzeích původ sbírek, takže v evidenci jsou obrovské mezery. Ani soukromí sběratelé si nevedli dokumentaci svých majetků, navíc za války byla evidence vesměs zničena. Válečné ztráty uměleckých děl byly v Polsku nesmírné, většinou se však nezmiňujeme o tom, že mezi nimi byl i židovský majetek. Někdy právě zapření židovského původu sbírek přispělo k jejich záchraně, jak to učinil např. ředitel varšavského židovského muzea dr. Lorenz, ale dnes to při restitucích působí značné potíže. Dosud není v Polsku jasné, kdo má dělat výzkum ohledně restitucí. Muzea jsou v neutěšeném stavu, nemají prostředky, navíc zde působí nevyřešené obavy, zvláště politické, a panika ohledně vracení majetku, zdůrazňuje se kontroverze mezi národními či veřejnými sbírkami a jejich privátním vlastnictvím. Je pochopitelné, že muzea mají slabost pro věci ve svých sbírkách a nechtějí se s nimi rozloučit. Restituce přispívají ke konfrontaci polské a židovské paměti.

Peter Heuss, historik z Frankfurtu nad Mohanem a pracovník známé instituce zabývající se nároky obětí holocaustu (Claims Conference), charakterizoval vývoj restitucí v Německu, zvláště po jeho sjednocení, jež bylo nezbytným předpokladem pro dokončení restitucí. Už od roku 1991 začala působit německá instituce pro restituci obětí holocaustu a byly přijaty zásady pro restituci majetku zabraného režimem v bývalé NDR. Konečný termín pro uplatnění restitučních nároků byl stanoven na polovinu roku 1993. Na rozdíl od Polska či České republiky, jež byly za války okupovány, je v Německu, pokud se jedná o židovský majetek, zcela specifická situace - tady šlo o majetek zadržený vrahy svých obětí. Šoa znamenalo vyhlazení skoro celé populace německých židů, takže se jen obtížně dokumentují předválečné majetkové poměry. Kromě záznamů z archivů se zdrojem informací stává též "rodinné povědomí", příběhy z historie židovských rodin, uchované v paměti přeživších. Také proto byly poskytnuty zvláštní finanční příspěvky židovským sociálním institucím a byl založen fond dobré vůle pro vlastníky, kteří včas nepožádali o svůj majetek a už na něj nemají právní nárok. Největší část restitucí se však

týká nemovitostí. Umělecká díla uloupená nacisty se jen zřídka nacházejí na území bývalé NDR, nejvíc jich bylo v Bavorsku, na zámcích v západních vojenských zónách, zvláště v americké. Cennosti soustředěné na zámcích byly později bez jakékoliv dokumentace rozděleny do muzeí, takže dnes už nelze identifikovat jejich původ. Federální úřad všech německých měst vydal deklaraci, v níž vyzval muzea ke vrácení neprávem držených uměleckých děl jejich původním vlastníkům či dědicům; některá muzea už tak učinila. Kromě specifických potíží s identifikací původu sbírek je dnes největším problémem připravenost archivů a muzeí k provedení výzkumu, především stanovení vhodných metod k určení židovského původu vlastníků uměleckých děl. Má se snad začít se jmenovitým soupisem židů tak jako v Lotyšsku?

V časově omezené diskusi k tomuto bloku příspěvků vystoupil např. *Jerzy Kichler* (Svaz židovských náboženských obcí Polské republiky) s kritikou situace v Polsku, kde podle něj židé dosud nemají speciální právo na navrácení svého majetku a nelze zjistit, kam vlastně jejich majetek zmizel. Připomněl rovněž, že dosud nejsou vyřešeny česko-polské spory o majetek uloupený židům nacisty a koncem války převážený do Německa. Transporty odcizených movitostí zůstaly stát v Kladsku a spor, který se o toto území hned po válce rozpoutal, údajně postihl i židovský majetek.

3. Uplatňování mezinárodní spolupráce při vyhledávání a navrácení kulturních statků. Způsoby komunikace mezi jednotlivými centry. Výměna informací.

Panelu předsedal *Mečislav Borák*, historik Slezského zemského muzea v Opavě a pracovník pražského Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války.

Wojciech Kowalski, profesor Slezské univerzity v Katovicích, velvyslanec ad personam polského Ministerstva zahraničních věcí, vedoucí expertní skupiny UNESCO a pracovník mnoha dalších mezinárodních organizací představil postup polských institucí při vyhledávání a navrácení uměleckých děl na několika nedávno vyřešených příkladech. Zmínil především pomoc Ministerstva zahraničních věcí Polské republiky při pátrání po ztracených dílech i při jednáních o jejich navrácení. Jde v podstatě o dvě procedury - o

soudní uplatnění nároku nebo o mimosoudní vyrovnání. Někdy jde o složitý proces, např. portrét ukradený v Polsku se objevil na trhu v USA a původní majitel obrazu zažaloval aukční síň, ale soudní výlohy byly tak obrovské, že obraz musel být nakonec prodán, aby mohly být pokryty. Nebo v Londýně byl objeven unikátní perský koberec ukradený v Polsku a polský stát zažaloval švédského dealera původem z Bavorska; protože se však nenašly důkazy o jeho vině, stát nakonec koberec koupil ze svých prostředků. Objevují se však i pozitivní příklady: se zpožděním se do Polska dostala zpráva, že na jedné aukci byl prodán kdysi v Polsku ukradený obraz. Jeho kupec byl sice nalezen, avšak ukázalo se, že obraz již dále prodal. Po vysvětlení původu obrazu se sám rozhodl nového kupce ve světě vyhledat, obraz od něj koupil nazpět a věnoval ho polskému státu. Nedávno byly do Varšavy vráceny archeologické sbírky odvezené za války do Berlína, dochází též k návratům uměleckých děl ze státních sbírek v Německu a Rusku.

Lucian Simmons je jedním z ředitelů známého aukčního domu Sotheby's v Londýně a vedoucím jeho výzkumného týmu, který se zabývá restitucemi a zjišťováním původu uměleckých děl. Ve svém příspěvku se zaměřil na souvislost "ztracených" uměleckých děl s trhem s uměním, zvláště na příkladech z aukčních síní firmy Sotheby's, jež uskutečňují prodej uměleckých předmětů v rozsahu dvou miliard dolarů ročně. Pracovníci firmy prodej uměleckých děl zprostředkovávají a dobře vědí, jak je důležité znát historii díla a jak obtížně se hledá jeho původ. Je vždy nutné zjistit, zda bylo nabytí díla legální, neboť jen tak lze přistoupit k jeho prodeji. U věcí získaných v letech 1933-1945 je zapotřebí zvýšená pozornost a pečlivé zvážení všech okolností. Je zde otázka nacisty vynucených prodejů židovského majetku, jež nebyly právně čisté, proto je při převodech majetku nutná nejvyšší opatrnost. Nacisté např. zabavili a odvezli do Berlína asi 16 tisíc děl "zvrhlého" umění a na příkaz Goebbelse je hluboko pod cenou rozprodali v aukci. Docházelo též k "divokým" arizacím židovského majetku, např. ve Vídni se uskutečnilo už před rokem 1939 asi 8 tisíc oficiálních arizací, ale hned poté následovalo přes 20 tisíc "divokých" arizací. Docházelo též ke konfiskacím majetku cizinců (z USA či Velké Británie aj.). Po válce se také Američané a Britové zmocňovali uměleckých děl jako válečné kořisti, někdy je kradli a prodávali dále na aukcích v USA. Dělo se tak i na úkor německých židů, kteří utekli před nacisty do emigrace a museli doma nechat svůj majetek. Pověstné jsou zvláště krádeže Sovětů, i oni kradli nejen německý, ale i židovský

majetek. Sotva lze přesně zjistit, kolik uměleckých děl zmizelo hned po válce, kolik jich bylo už tenkrát restituováno a kolik jich je stále u neoprávněných vlastníků. Přestože Spojenci přišli s politikou navracet díla zemím, z nichž je nacisté uloupili, prodaly se na aukcích v Paříži, Londýně či New Yorku tisíce uměleckých děl bez vědomí původních majitelů či jejich dědiců. Firma Sotheby's ustavila v rámci programu povinné péče výzkumný tým, který podobným situacím předchází. Kdykoli se nabídne něco k prodeji, členové týmu ověřují původ díla, ať je kdekoliv na světě, a hledají mezery v historii jeho původu. Nejde jen o umělecké sbírky, ale též o antické předměty apod. V databázi firmy je 5 tisíc jmen obětí holocaustu - původních vlastníků uměleckých děl, členové týmu porovnávají katalogy různých firem, muzeí a galerií, katalogy nucených prodejů, procházejí rejstřík ztracených uměleckých děl. Vždy jednají s původními majiteli děl či s jejich dědici, nabízejí jim restituce a dělí se o výtěžek z prodeje. Veškeré iniciativy týkající se majetku mají svou významnou rovinu právníkou a etickou. Ve všech případech je důležité vzít v úvahu všechny okolnosti, včetně nákupů "bona fide" a dalších možností, a vyhnout se tak případným problémům.

Příspěvek *Ondřeje Vlka* z pražského Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války uvedl příklad česko-finské spolupráce při zjišťování původu zcizených kulturních statků. Výzkumný projekt finského střediska na univerzitě v Jyväskylä se snažil mj. objasnit původ několika obrazů, které se našly ve Finsku. Ukázalo se, že patrně pocházejí z majetku českého šlechtického rodu Colloredo-Mannsfeldů. Popisy obrazů posloužily k dalšímu bádání v České republice, kde jsou dohledávány materiály o postavení a majetku zmíněného rodu v době druhé světové války. Zatím se nepodařilo zjistit, jak se obrazy do Finska dostaly. Výměna informací však trvá a objevily se i další nové podklady pro případnou restituci.

Karina Alexandrovna Dmitrijeva je vedoucí oddělení vzácných tisků Všeruské státní knihovny zahraniční literatury v Moskvě a ředitelkou Mezinárodního informačního centra pro otázky přemístěných kulturních statků. Centrum vzniklo v roce 2001 při zmíněné státní knihovně a zabývá se především pátráním po zmizelých vzácných knihách, označovaných za "oběti války". Evidují přes 10 tisíc "přemístěných" knižních položek - asi 2 tisíce ze sbírek v Drážďanech, 1500 z Berlína, další z Rakouska, Maďarska aj. Posláním Centra je identifikovat přemístěné knihy a někdy v budoucnosti je vrátit do světového knižního oběhu. Vydávají katalogy nalezených knih, např. souboru tisků ze 16.

století z Německa nacházejících se v oddělení cizojazyčné literatury státní knihovny v Moskvě, tisků ze židovského semináře ve Vratislavi, chystají publikaci "Válečná kořist", jež bude k dispozici i v elektronické podobě aj. Pravidelně pořádají vědecké konference o této problematice, poslední se konala v roce 2003 v Petrohradu pod názvem "Kulturní spolupráce v Evropě - problémy zachování a ochrany kulturních statků". Podílejí se na výzkumném projektu "Znovuobjevené dědictví", v jehož rámci došlo k navrácení dokumentů komunistických regionálních archivů (zvl. ze Smolenska), po válce zavlčených do USA. V roce 2004 se budou podílet na výstavě knih a dokumentů ve Vratislavi a chystají k vydání publikaci o židovských rukopisech uložených v Rusku.

V diskusi k tomuto panelu vystoupila *N. Cieślińska-Lobkowicz* s dotazem, jak se v Rusku zveřejňují informace o nalezených dílech. *K. Dmitrijeva* v odpovědi uvedla, že se vyhledávají pouze věci nacházející se na území Ruské federace a pokud se o ně do 18 měsíců nikdo nepřihlásí, zůstanou majetkem Ruské federace. Internetová stránka Ministerstva kultury RF se soupisem nalezených děl bude již záhy uvedena do provozu. Druhý dotaz *N. Cieślińskiej-Lobkowicz* zjišťoval, zda firma Sotheby's je pojištěna pro případ "mezery" při ověřování původu díla, neboť na trhu, zvláště ve východní Evropě, se objevují díla evidentně zcizená. *L. Simmons* odpověděl, že každé dílo je nutno vyhledat v registru ukradených předmětů a splnění této podmínky je předpokladem pro získání pojištění. U majetku ze soukromých rukou obvykle existuje problém původu a každá země má v této věci vlastní legislativu. *J. Kuděla* uvedl, že předmětem výzkumu se stala i perzekuce československých občanů na území Třetí říše, kde docházelo k arizaci již dávno před Mnichovem. Týkalo se to židovských uprchlíků z Německa a Rakouska, dále odlivu židovského majetku při prodeji v tísni za Druhé republiky a na počátku okupace českých zemí.

4. Procedury navrácení, jednotlivé případy, jiné způsoby komunikace.

Panelu předsedal *Pavel Jirásek*, ředitel odboru ochrany movitého kulturního dědictví muzeí a galerií Ministerstva kultury ČR.

Agnes Peresztegi, ředitelka evropské části Komise pro navrácení uměleckých děl (Commission for Art Recovery) při Světovém židovském kongresu, se ve svém příspěvku zaměřila na průběh restitucí v Maďarsku. Teprve za nového režimu po roce 1989 se v

zemi vytvořily podmínky pro uskutečnění restitucí. Kdo byl postižen za komunismu z politických důvodů, měl dostat kompenzace. Vláda nabídla částečnou náhradu majetku církvím, vrácen však měl být jedině tehdy, pokud bude použit k církevním účelům. Židovské organizace vešly v jednání s vládou o navrácení majetku bez dědiců, tedy obětí holocaustu. Byla zřízena nadace s fondem 6 milionů dolarů a vráceno 10 obrazů, patřících původně židovským majitelům (5 obrazů vlastnila přímo vláda). Byla ustavena restituční skupina a vydán katalog ukradených uměleckých děl nacházejících se v zahraničí, netýkal se však krádeží domácích. Taková díla se sice začala hledat i v maďarských muzeích, ale výsledky kontroly nebyly nikdy zveřejněny, stejně jako příslušná databáze. Restituční tým nefunguje. Zveřejnění nalezených děl je však nutné k tomu, aby se původní majitelé mohli přihlásit ke svým nárokům. I když Maďarská republika přijala Washingstonskou deklaraci, státní organizace její zásady stále porušují a v praxi je neplní. Další překážkou je zákon o ochraně osobních dat, zpřístupňující některé dokumenty až po uplynutí 66 let od jejich vzniku. Skupina pro restituce řadu dokumentů sice nashromáždila, ale odmítá je zveřejnit a činí tak až po nátlaku médií.

Také již zmíněný právník *Charles Goldstein* se ve svém příspěvku zabýval především restitucemi v Maďarsku a uvedl jako typický příklad okolnosti jednání o navrácení tzv. Herzogovy sbírky. Státní orgány odmítaly sbírku vydat, zástupci muzeí u soudu tvrdili, že neexistují doklady o jejím původu. Dobrovolně byla vrácena jen jedna malba a všechny obrazy byly z galerie odstraněny, celá sbírka pak byla vrácena až po čtyřech letech po soudním jednání. Maďarsko se přihlásilo k tomu, že nebude zadržovat majetek obětí holocaustu, ale nyní jeho vláda tvrdí, že soudy nadržují žadatelům. V Maďarsku neexistuje nikdo, kdo by v této věci napomáhal spravedlnosti, je nutné jít až k mezinárodnímu soudu pro lidská práva. V Maďarsku mezinárodní právo neplatí, soukromým osobám není dovoleno vyhledávat majetek. Maďarsko je ve věci restitucí extrémním příkladem, ostatní východoevropské země se aspoň trochu snaží. Ani ve Francii se restituce zprvu nedařily, ale pak vznikla příslušná komise a za dva roky majetek patřící židům restituovala. Vynikající situace je v této věci v Německu. Rusové si vzali řadu děl jako válečnou kořist a ponechali si je. Dnešní Ministerstvo kultury RF má takový majetek vyhledat a vrátit. Došlo již k předání archivu města Smolenska z USA do RF, ale projekt spolupráce byl dvoustranný, měly se hledat nejen ruské věci na Západě, ale i věci obětí holocaustu nacházející se v Rusku. Tam dosud neexistuje agentura, která

by spravovala nároky na vrácení majetku, navíc v Rusku jsou dnes nejdražší právníci na světě. Do voleb v prosinci 2003 se tam už nic nestane, musí se počkat, až nová дума schválí potřebné zákony.

Michal Lion je pracovníkem pražského Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, ale je též výzkumným pracovníkem Rakouské národní knihovny ve Vídni. Ve svém příspěvku charakterizoval restituce v Rakousku na příkladu jednání o majetku rodiny Rotschildů, který z donucení zůstal za války v Rakousku a po válce se ocitl v tamních muzeích. V roce 1938 byli Rotschildové zatčeni nacisty a propuštěni až po předání svého majetku. Část sbírek se pokusili vyvézt do Švýcarska a zaplatili z nich daně, ale k vývozu nakonec nedošlo. Jinou část sbírek "darovali" státu. Nacisté jim pak vše zabavili, celkem 10 tisíc předmětů. Šlo o jednu z nejvýznamnějších soukromých sbírek v zemi, především o sbírku cizích malířů. Stát pak neustále sliboval, že po válce vydá povolení k vývozu sbírky, ale došlo k tomu až po vynucených darech v roce 1952. Roku 1982 bylo rozhodnuto vrátit vynuceně darované předměty z muzeí a galerií. V roce 1997, když byl soubor Schieleho obrazů na výstavě v USA, byl zakázán jejich návrat do Rakouska s odůvodněním, že jsou ukradené. Rakousko pak souhlasilo s Washingtonskou deklarací. V majetku rakouského státu je dosud 225 předmětů, dalších 79 předmětů Rakousku Rotschildové zapůjčili, přičemž šlo o "dobrovolné předání". Na základě rozhodnutí rakouského parlamentu měly být všechny věci vráceny v roce 1999. Mělo by se to týkat i knihovny, sbírka pohlednic je neznámá.

Michal Nosek je rovněž pracovníkem pražského Centra. Ve svém příspěvku představil historii sbírky židovských rukopisů Leona Vita Zarafala a stručně charakterizoval obsah spisů, většinou teologického zaměření. Po autorově smrti se sbírka, jež dnes patří k nejvýznamnějším sbírkám židovských rukopisů v Evropě, dostala do židovského semináře v tehdejší německé Breslau (Vratislav). Za války se část rukopisů (36 artefaktů) ocitla v Čechách, kde byly nalezeny v pražské univerzitní knihovně. Existuje též katalog rukopisů v hebrejštině. Sbíрка bude předána nástupcům židovské obce ve Vratislavi v dnešním Polsku, k čemuž mělo dojít na této konferenci. Zástupce Ministerstva kultury ČR P. Jirásek upřesnil, že k předání dojde při oslavách 150. výročí založení židovského semináře ve Vratislavi v roce 2004.

S pražským Centrem spolupracuje též historička *Ivana Koutská*, která se ve svém příspěvku zaměřila na rozporuplnou postavu Wiekharta Colloredo Mannsfelda. Majetek

jeho rodu, včetně rozsáhlé sbírky obrazů, byl konfiskován Němci v roce 1942 a znovu komunisty v roce 1948. Předmětem zájmu historiků se stala údajná spolupráce hraběte se sovětskou tajnou službou NKVD, jak se o tom zmiňují někteří autoři (F. August, A. Grabovský). Po prozkoumání všech historických souvislostí lze konstatovat, že se jedná o pouhou legendu, i když hrabě ve styku s ruskými partyzány koncem války nepochybně byl.

V závěrečné diskusi vystoupil např. *K. Zeidler*, který uvedl, že na rozdíl od České republiky se restituční situace v Polsku podobá spíše té maďarské. Neexistuje koncepční politika vlády či správních orgánů v této věci, takže ředitelé muzeí nemusejí nic vracet a z vlastní iniciativy také nic nevrátí, aby neohrozili svou kariéru. *A. Webber* konstatovala, že k ukradeným kulturním statkům nepochybně patří i knihy a celé knihovny a že je třeba v úsilí o jejich navrácení pokračovat. Situace v oblasti restitucí v Maďarsku je sice extrémní, ale uspokojivá není ani v České republice. Dokládá to případ tzv. Federerovy sbírky obrazů, které jsou dosud v majetku galerie v Ostravě, i když dědicové dávno o vydání obrazů požádali. Galerie již celý rok jejich žádost odmítá tvrzením, že jejich nárok je neplatný, že obrazy nepatřily jejich dědečkovi, že důkazy o původu děl jsou nepřesné, že nemá peníze na případné odkoupení děl, že po nedávné správní reformě přešel majetek galerie na Moravskoslezský kraj a tudíž nepodléhá restitučním zákonům atd. Rodina Federerových jí včera sdělila, že v prosinci má o této věci rozhodovat soud, ale že již nevěří v jeho nestrannost. Konference názorně ukázala, že je zapotřebí řešit právě případy tohoto druhu. *P. Jirásek* k vystoupení dodal, že Federerův případ je značně komplikovaný a není pravda, že by převod majetku galerie do struktury kraje znemožnil restituce. Správní reformou se nic nemění, zákon o restitucích lze nadále aplikovat. Jednání s dědici Federerovy sbírky bohužel nevedla k dohodě, proto se postupuje standardně ve smyslu zákona a není žádný důvod nevěřit v nezávislost justičních orgánů. Případ se netýká jen Ostravy, část Federerovy sbírky je i v galerii v Pardubicích. *J. Kichler* uvedl, že každé muzeum ve východní Evropě je vlastně obětí režimů, které tu v minulém století panovaly, ale tou největší obětí byli židé. Mělo by se zde následovat příkladu Francie - uspořádat výstavu uloupených děl, včetně věcí z archivů a knihoven, a do všech muzeí a galerií umístit štítky s textem, že tyto obrazy byly ukradeny židům. *K. Dmitrijeva* vznesla dotaz, zda je restituce majetků otázkou politickou nebo vědeckou. Podle názoru *Ch. Goldsteina* je to politická otázka s vědeckým aspektem a nejvíce se blíží

rovině právní. Připomněl, že obtíže s restitucemi nejsou jen ve "východní" Evropě, ale že též např. rakouská vláda se snaží zabránit vrácení sedmi Klimtových obrazů původním vlastníkům.

Závěrečné shrnutí konference provedl zástupce Ministerstva kultury České republiky *Pavel Jirásek*. Kladně hodnotil její průběh i přínos přednesených referátů, které budou vydány ve sborníku z konference. Navrhl také několik podnětů pro další práci v oblasti dokumentace, identifikace, restituce a repatriace kulturních statků, jež není třeba chápat jako deklaraci, ale spíše jako doporučení:

1) v návaznosti na závěry konference ve Varšavě z května 2003 a na všechny dosavadní rezoluce o restitucích kulturních statků dále udržovat a rozvíjet vzájemné kontakty středisek v jednotlivých zemích, pravidelně opakovat tematicky zaměřená setkání a pracovní semináře,

2) zlepšit vzájemnou výměnu informací – vytvořit databázi e-mailových adres a webových stránek středisek zabývajících se restitucemi kulturních statků, vyměňovat si aktuality z této oblasti,

3) účastníci konference vítají zprávu komise Evropského parlamentu o návrhu rezoluce zaměřené na restituce kulturních statků obětí 2. světové války, jež bude na internetu zveřejněna v angličtině, přetlumočí ji do svých národních jazyků a vyjádří se k ní na diskusním fóru.⁷

Doporučení bylo všemi přítomnými účastníky konference jednomyslně přijato.

Na závěr *Helena Krejčová* jménem pořadatelů poděkovala všem účastníkům konference za projevený zájem, Moravské galerii v Brně za milé přijetí a všem organizátorům včetně tlumočnicků za odvedenou práci. Pražské Centrum plánuje další společnou konferenci až na rok 2005, avšak není vyloučeno, že podobné setkání se někde v Evropě uskuteční ještě letos.

⁷ Evropský parlament návrh rezoluce dne 26. listopadu 2003 přijal a vydal jako své rozhodnutí A5-0408/2003.